

Hoofdstuk 9

HOEVEN, BOCKHAMER EN HERSTAL

De herdgang die hier beschreven wordt, werd genoemd *die Hoeven* [349]. De *Bockhamer* [55] en *de Herstal* [316] waren er delen van. De laatste twee zijn beslist ouder, *de Herstal*, de woonplaats van de heer, moet oorspronkelijk de kern van dit gebied zijn geweest. In de omgeving van deze *Herstal* woonden de mensen die bij het goed van de Heer behoorden, o.a. in *de Rijt* [583].

De naam *die Bockhamer* is vermoedelijk ook ouder dan de naam *de Hoeven*, gezien zijn betekenis: hoger gelegen land waarop beuken groeien. Op de oudste kadasterkaart van Tilburg is nog te zien, dat *de Bockhamer* een hoger gelegen gebied was. De waterloop *de Werft* [713] buigt ten gevolge van deze hogere grond naar het westen af en de waterlaat ontspringend bij *de Bedbuer* [16], lopende langs *de Vlasstraet* [695], vormt vlak onder *de Bockhamer* een poel en buigt daarna naar het oosten af tot aan *de Hoeve aen de Heerstal* [340], vanwaaraf deze waterloop weer naar het noorden gaat. Verder duiden de namen *dat Branders Land* [64] en *die Brenders Bocht* [69] op moerassige grond. Deze twee stukken grond lagen in *de Hoeven* ten westen van het kasteel. Ook *die Brijacker* [70] heeft daar in de buurt gelegen. Al deze namen duiden op lager gelegen grond en versterken daarmee de betekenis van *de Bockhamer*. Ook het toponiem *het Dal* [146] gelegen in *de Schijve* [610], zuidelijk van *de Bockhamer*, bevestigt dit. In dit verband moet ook gewezen worden op Dongen. De rivier de Donge werd bij *de Lichtenberch* [464] genoemd *die Dongh Aa* [162], het water bij de donk. Deze donk lag in het huidige Dongen. Daar heet hij nu 'Ham', namelijk de Hoge Ham en de Lage Ham. De naam Ham is ontstaan uit het germaanse *hama-* (= 'landtong').

De Hoeven [349], gelegen aan weerszijden van de Reitse Hoevenstraat, dankt zijn naam niet aan het feit, dat hier de Tongerlose Hoef lag. De Abdij van Tongerlo verwierf deze hoeve in 1316. In de betreffende oorkonde¹ wordt vermeld dat Gerardus vander Heijden van Westilborch aan de Abdij van Tongerlo akkers verkoopt *sitos in loco dicto die Hoven*, dus 'gelegen ter plaatse genaamd die Hoven'. De naam *die Hoeven* bestond dus al vóór 1316, voordat Tongerlo deze hoeve in bezit had.

Waarschijnlijk lagen hier nevenhoeven van het grote Goed ten Herstal, te weten de latere Tongerlose Hoef en de Abtshoeve, later Bisschopshoef.

Al is de hoeve een latere ontginning, oud is ze in elk geval wel.

Zoals gezegd stroomden *de Werft* [713] en *de Bedbuer* [16] langs *de Hoeven* en wel langs het deel genaamd *de Bockhamer*, respectievelijk als westgrens en als zuid- en oostgrens. Bij de Mokmerstraat hief een waterloop, die ten noorden van de Tongerlose

1 AAT charter no. 374/b; *Oorkondenboek Tongerlo*, deel 4, nummer 518.

Hoef bij de Reitse Hoevenstraat uitkwam. Hier boog hij langs de straat af naar het noorden om verder als *Sloprijt* [620] door *de Tetenbraeck* [654] naar *het Creijenven* [130] te lopen. Bij de Tongerlose Hoef liep een sloot vanaf deze waterloop langs de Dr. Ahausstraat naar de Stokhasseltse waterloop ten noorden van het kasteel, *het Slot* [621], ter plaatse van het Margriethof.

De voornaamste straat was de huidige Reitse Hoevenstraat, in de zestiende eeuw ook wel *die Langhstraet* [442] genoemd. Zoals nu nog het geval is, liep de Reitse Hoevenstraat van de Bokhamerstraat aan de spoorlijn naar de Hasselt toe. De huidige Bokhamerstraat bestond ook al. De Kwaadeindstraat liep van de Hasseltstraat af slechts tot aan de Van Bylandtstraat. Vanhieraf liep de weg over de Herstalsestraat en de Hendrik de Keijserstraat rechtstreeks naar de Bokhamerstraat. De Tongerlose-Hoefstraat was er in de 16^e eeuw ook reeds; het westelijke deel daarvan heet nu Dr. Ahausstraat.

Er liep een voetpad van de Reitse Hoevenstraat naar het westen, ongeveer over de Wandelboslaan tot aan de waterloop *de Werft* [713], bij het punt waar de Van Maarseveenstraat en de Wandelboslaan bij elkaar komen. Over de Gregoriusstraat liep *de Leemstraet* [452] westwaarts het Zand in. Op het eind van deze straat, ongeveer bij de Torteldreef, hebben leemputten gelegen. Nog in 1960 stond er een steenfabriek aan de Dongenseweg ter hoogte van de Predikherenlaan.

Bij de Ignatiusstraat en de Lage-Witsiebaan liepen twee straten vanaf de Reitse Hoevenstraat het Zand in, die bij elkaar kwamen ter hoogte van de Trappistenstraat. Van hieruit ging een weg de heide in naar het westen en nog een naar het zuiden, in de richting van de Luchthavenlaan.

De Hoeven was relatief dicht bewoond. Dat is misschien de reden geweest dat de herdgang niet genoemd is *de Herstal* of *de Bockhamer*. De meeste huizen lagen aan de westkant langs de Reitse Hoevenstraat. Tussen de Tongerlose Hoef en de Reit, het deel dat ook *die Bockhamer* werd genoemd, telden wij minstens tien huizen. Het belangrijkste huis was wel dat van Claeus Steven Reijnen, een afstammeling uit het geslacht Bac van Broecheven. Het goed van Claeus was gelegen ten zuiden van de Tongerlose Hoef, tussen *de Leemstraet* [452], de Reitse Hoevenstraat, een voetpad lopende van de Reitse Hoevenstraat bij de Wandelboslaan tot aan de Postelse-Hoeflaan, en de Postelse-Hoeflaan zelf. Een kleinzoon van Claeus Steven Reijnen was Nicolaes Mutsaerts, pastoor van Tilburg, later abt van de Abdij van Tongerlo.²

Aan de westzijde van de Reitse Hoevenstraat tussen *de Herstalstraet* [317] en de Dr. Ahausstraat stonden bijna geen huizen. Wel worden enkele huizen genoemd in *de Herstal* ten zuiden van de Bokhamerstraat (destijds *Herstalstraet*) bij de spoorlijn, doch deze woningen en erven worden ook genoemd als gelegen in *de Rijt* [583] en *die Schijve* [610]. In *de Herstal* ter weerszijden van *de Herstalstraet* zijn in deze periode ook

2 Zie hoofdstuk 7, 'De Berckdijck'.

enkele huizen genoemd: twee bij *de Vlasstraet* |695|, een bij *de Rijt* |583|, een tussen de Tongerlose-Hoefstraat en de Herstalsestraat, de boerderij van *de Pijlijerhoeve* |556| en nog twee huizen daar vlak bij.

Ten noorden van de Tongerlose Hoef stond nog een tiental huizen langs de westzijde van de straat, waaronder een hoeve die toebehoorde aan de Abt van Tongerlo, de latere Bisschopshoeve. Aan de oostzijde van deze straat ten noorden van de Dr. Ahausstraat stond een zestal huizen langs de straat en nog enkele huizen tussen deze straat en de Ringbaan-West.

Veldnamen in de Hoeven

De belangrijkste toponiemen in *de Hoeven* |349|, namelijk *die Bockhamer* |55| en *de Herstal* |316|, zijn reeds genoemd. Bij de Ringbaan-West lag *Branders Land* |64| met daarbij een beemd geheten *Brenders Bocht* |69|; ook *de Brijacker* |70| en *de Leege Weije* |448|. Al deze toponiemen duiden op laag gelegen, drassig land. Op de hoek van de Tongerlose-Hoefstraat en Herstalsestraat lag *die Oude Stede* |541| van Marten Jan Ghenen. Midden over dit perceel loopt nu de Kwaadeindstraat.

De gebouwen van *de Hoeve aen den Heerstal* |340|, ook genaamd *die Pijlijerhoeve* |536|, de latere Waterhoef, waarnaar de Waterhoefstraat is genoemd, lagen naast *de Oude Stede* voornoemd ten noorden van *de Herstalstraat* |317|, nu Hendrik de Keijserstraat. Hier heeft vermoedelijk ook de Herstal, het woonhuis van de heer, gestaan waarnaar dit gebied is genoemd.

Op de hoek van de Bokhamerstraat en de Joannes Berisstraat lag *het leengoed van Jan Peter Zwijsen*. |445|. In *de Herstal* lagen ook *het Coppenecken* |109|, *de Coppestraet* |112| en *de Coppeweij* |113| bij de poel op de Herstal, gelegen tussen de Joannes Berisstraat en de Ringbaan-West. Deze toponiemen zijn reeds genoemd in hoofdstuk 4, 'Die Schijve'. Naast die poel lag *Goeens weij* |211| en tussen de Noorwitsstraat, de Hendrik de Keijserstraat en de Ringbaan-West lag *Schelkens Hoeck* |608|.

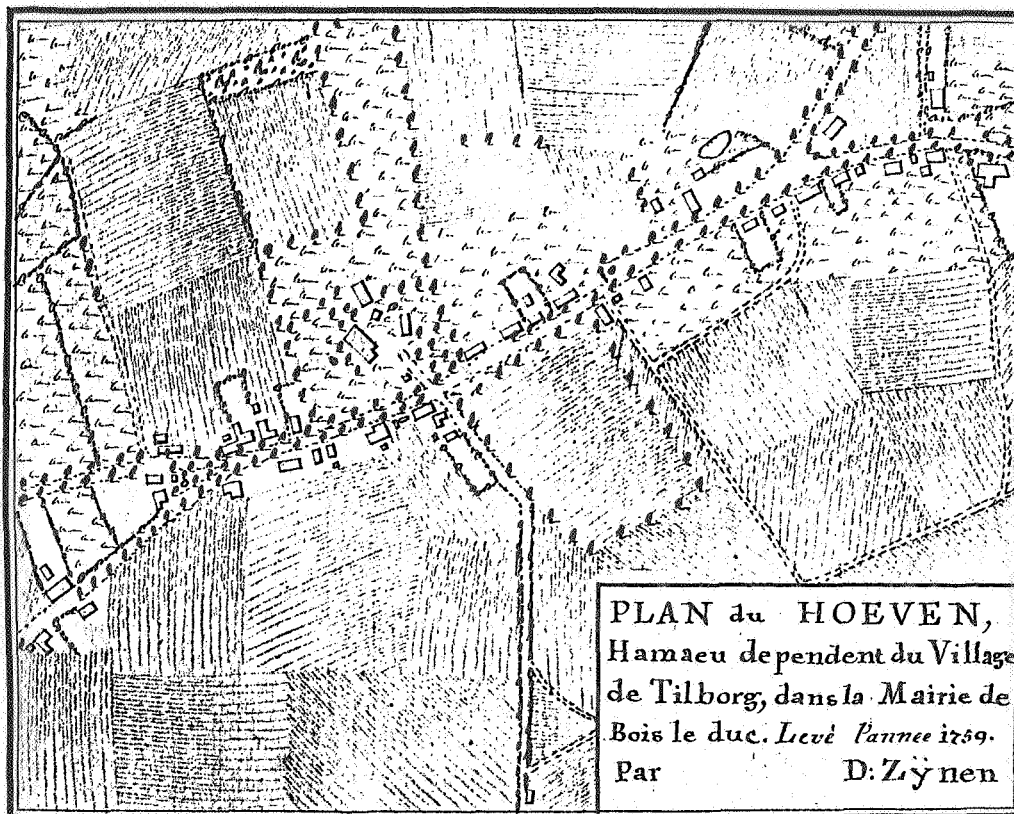
In het noorden van *de Hoeven*, aan weerszijden van de Reitse Hoevenstraat lag *de Tetenbraeck* |654|, waardoorheen de grens tussen *de Hasselt* |251| en *de Hoeven* liep. Daarom wordt *de Tetenbraeck* zowel genoemd als gelegen in *de Hoeven* als in *de Hasselt*. In *de Tetenbraeck* oostelijk van de Reitse Hoevenstraat lagen *dat Smael Ackerken* |622| en *de Heijdries* |271|. In het stuk *Tetenbraeck* ten westen van de Reitse Hoevenstraat lagen *de Dorenboem* |163| op de Lage-Witsiebaan en *de Hagersacker* |246| aan *de Sloprijt* |620|, ter hoogte van de Jupiterstraat en de Neptunusstraat.

Verder naar het westen bevonden zich *de Peertsvennen* |550|, oorspronkelijk een grassige heide, ongeveer ten noorden van het Westerpark. Ter hoogte van het Westerpark en de Westermarkt lag *de Polder* |652|. Ook *Theeus Acker* |655| lag hier in de buurt.

Bij de Tongerlose Hoef stond een draaiboom, *de Drijboem* |168|, maar nog verder naar het westen aan de 'gemeijnt' heeft ook een draaiboom gestaan. Er is sprake van

huizen *buiten den dreijboom aan de gemeijnt*. De huizen lagen gewoonlijk aan een straat. Deze draaiboom moet gezocht worden in de buurt van de Trappistenstraat bij de Lage-Witsiebaan.

In het algemeen wordt aangenomen, dat de *Hangende Rijsschestraet*, vermeld in de Oisterwijkse protocollen (zie *dat Hangende Rijs* [249]), de huidige Reitse Hoevenstraat is, omdat *het Hangende Rijs* zich bevond bij het Convent van Tongerlo. Deze aanname is echter niet juist. In GAT R291, folio 54v (1544) wordt duidelijk gesteld: *Het Hangende Rijs bij het Godshuis van Tongerlo in die Heijdsijde*. De abdij van Tongerlo bezat in Tilburg meer goederen dan alleen de Tongerlose Hoef. Wij hebben bezittingen van Tongerlo gevonden o.a. op de Heuvel, bij de Hoogvensestraat, Moerenborch, in de Heikant en aan de Donge, alsook achter de Heuvel bij de kruising Lovensestraat-Enschotsestraat. Dit laatste was echter *persoens*-bezit. Als er sprake is van een onroerend goed of een veldnaam bij het convent of bij het godshuis van Tongerlo dan is het dus lang niet zeker dat dat goed bij de Tongerlose Hoef aan de Reitse Hoevenstraat lag.



Fragmentkaart van de Hoeven door Diederik Zijnen (1759). Centraal op de kaart de 'Spijcker' aan de Reitse Hoevenstraat (Tongerlose-Hoefcomplex).